

ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ШАРТНОМАЛАРНИНГ ЮРИДИК ФАКТ СИФАТИДАГИ ТАЛҚИНИ

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-7-271-278>

Корёғдиев Бобур Умиджон ўғли,
Тошкент давлат юридик университети
Фуқаролик ҳуқуқи кафедраси ўқитувчиси,
e-mail: boburkoryogdiev@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада товар-пул айланмасида асосий воситаларидан бири ҳисобланган, томонларига ҳуқуқ ҳамда бурчларни юзага келтирадиган, ўзгартирадиган ва бекор қиладиган келишув-шартнома юридик факт сифатида таҳлил қилинди. Сивилист назарий олимларнинг фикрча шартнома атамаси уч маънода: юридик факт; бирор-бир юридик фактга асосланган, моддий манфаатлар тўғрисидаги ҳуқуқий муносабат; шахслар (фуқаролар ва ташкилотлар) нима тўғрисида ўзаро келишсалар, шуни акс эттирувчи, ифодаловчи ҳужжат маъносида ишлатилади. Бу ерда у ўзининг биринчи маъноси – юридик факт сифатида кўрилади ва ўрганилади.

Калит сўзлар: битим, шартнома, юридик факт, шартнома эркинлиги, эрк-ирода.

ТОЛКОВАНИЕ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ДОГОВОРОВ КАК ЮРИДИЧЕСКИЙ ФАКТ

Корёғдиев Бобур Умиджон ўғли
Преподаватель кафедры Гражданского
права Ташкентского государственного юридического университета,
e-mail: boburkoryogdiev@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В данной статье в качестве юридического факта проанализирован договор-соглашение, которое считается одним из основных инструментов в обращении товаров и денег, создает, изменяет и отменяет права и обязанности сторон. По мнению цивилистов, термин договор имеет три значения: юридический факт; правовая установка о материальных интересах, основанная на юридическом факте; оно используется в смысле документа, отражающего и представляющего то, о чем взаимно договариваются

отдельные лица (граждане и организации). Здесь он рассматривается и изучается в его первом значении - юридический факт.

Ключевые слова: соглашение, договор, юридический факт, свобода договора, свобода воли.

INTERPRETATION OF CIVIL LEGAL CONTRACTS AS A LEGAL FACT

Koryogdiev Bobur Umidjon ugli,

The lecturer of Civil Law Department of Tashkent State University of Law

e-mail: boburkoryogdiev@gmail.com

ABSTRACT

In this article, as a legal fact, an agreement is analyzed, which is considered one of the main instruments in the circulation of goods and money, creates, changes and cancels the rights and obligations of the parties. According to scholars of civil law, the term contract has three meanings: a legal fact; a legal statement about material interests based on a legal fact; it is used in the sense of a document that reflects and represents what individuals (citizens and organizations) mutually agree on. Here it is considered and studied in its first meaning - a legal fact.

Keywords: agreement, contract, legal fact, freedom of contract, free will.

КИРИШ

Юридик фактлар тизимида фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар алоҳида ўрин тутди. Чунки, шартнома тузиш орқали фуқаролик ҳуқуқи субъектлари ўзлари учун фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини вужудга келтирадilar, ўзгартирадilar ёки бекор қиладilar. Шартномалар фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларни вужудга келтириш асоси сифатида Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексига ҳам белгиланган. ФКнинг 8-моддаси 1-қисмида “фуқаролик ҳуқуқ ва бурчлари қонун ҳужжатларида назарда тутилган асослардан, шунингдек фуқаролар ҳамда юридик шахсларнинг, гарчи қонун ҳужжатларида назарда тутилган бўлмаса-да, лекин фуқаролик қонун ҳужжатларининг умумий негизлари ва мазмунига кўра фуқаролик ҳуқуқ ҳамда бурчларни келтириб чиқарадиган ҳаракатларидан вужудга келиши” таъкидлангани ҳолда, мазкур модданинг 2-қисми 1-бандида “фуқаролик ҳуқуқ ва бурчлари қонунда назарда тутилган шартномалар ва бошқа битимлардан, шунингдек гарчи қонунда назарда тутилган бўлмаса-да, лекин унга зид бўлмаган шартномалар ва бошқа битимлардан қуйидагилардан вужудга келиши” белгиланганлиги фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини вужудга келтириш шартномаларнинг аҳамияти нечоғли эканлигини кўрсатади.

Таъкидлаб ўтиш жоизки, шартнома тушунчаси ва бу боғлиқ категориялар фуқаролик ҳуқуқи назариясида кенг ва атрофлича таҳлил этилган. Бирок, шартномаларнинг юридик факт сифатидаги аҳамияти ва моҳияти масаласини етарлича ўрганилган, деб бўлмайди. Фуқаролик ҳуқуқ ва мажбуриятларни вужудга келтиришнинг қонун йўл қўйган асоси сифатида шартномаларни юқорида кўрсатиб ўтилган нормадан келиб чиқиб, қуйидаги икки турга бўлиш мумкин:

1. Қонун ҳужжатларида назарда тутилган шартномалар.

2. Қонунда назарда тутилган бўлмаса-да, лекин унга зид бўлмаган шартномалар.

“Қонун ҳужжатларида назарда тутилган шартномалар” категорияси фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини вужудга келтириш воситаси сифатида белгиланган талабларда тузилганда юридик факт вазифасини бажаради. Зеро қонун ҳужжатларида назарда тутилган шартномаларга нисбатан амалдаги қонунчиликда муайян талаблар белгиланади-ки, бундай талабларга риоя этмаслик шартномани ҳақиқий эмас, деб топилишига ва у асосда вужудга келиши лозим бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятни вужудга келмаган, деб топилишига олиб келиши мумкин.

ФКнинг 354-моддаси 1-қисмида “фуқаролар ва юридик шахслар шартнома тузишда эркиндирлар” – деган қоида белгиланган бўлиб, бу шартноманинг юридик факт сифатида ҳуқуқ ва бурчларга таъсири белгиловчи, унинг ҳуқуқий конструкция сифатидаги моҳиятини ифодаловчи ҳолатдир. Бинобарин, амалдаги қонунчиликка кўра, икки ёки бир неча шахснинг фуқаролик ҳуқуқлари ва бурчларини вужудга келтириш, ўзгартириш ёки бекор қилиш ҳақидаги келишуви шартнома дейилади (ФКнинг 353-моддаси 1-қисми).

И.Б.Зокировнинг фикрича, шартнома атамаси уч маънода: юридик факт; бирор-бир юридик фактга асосланган, моддий манфаатлар тўғрисидаги ҳуқуқий муносабат; шахслар (фуқаролар ва ташкилотлар) нима тўғрисида ўзаро келишсалар, шуни акс эттирувчи, ифодаловчи ҳужжат маъносида ишлатилади. Бу ерда у ўзининг биринчи маъноси – юридик факт сифатида кўрилади ва ўрганилади.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ТАҲЛИЛИ ВА НАТИЖАЛАРИ

Шартнома ҳуқуқий муносабатларни вужудга келтириш, ўзгартириш ёки бекор қилиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Аммо шартноманинг ҳаракати бу билан чекланмайди. Агар бошқа юридик фактлар умумий қоида бўйича ҳуқуқий муносабатни вужудга келтириш, ўзгартириш ёки бекор қилиш билан

тугалланса, шартнома мазкур юридик фактлардан фарқ қилиб, ҳуқуқий муносабатни белгилаш, ўзгартириш ёки бекор қилишдан ташқари яна ҳуқуқ нормалари билан белгиланган доираларда ҳуқуқий муносабатда қатнашувчиларнинг хатти-ҳаракатларини тартибга солади, ҳуқуқий муносабат иштирокчиларининг ҳуқуқ ва бурчларини белгилайди¹.

Е.С.Каньязов шартнома тушунчаси таъриф берилган ФКнинг 353-моддаси қоидаларини таҳлил этар экан қуйидагиларни билдириб ўтади: шартнома тўғрисида мазкур моддада кўзда тутилган таърифдан келиб чиқадиган бўлсак, шартноманинг қуйидаги хусусиятларини ажратиш мумкин:

- ҳуқуқий муносабат сифатида: у иштирокчиларнинг фуқаролик ҳуқуқлари ва мажбуриятларини белгилайди, ўзгартиради ёки бекор қилади;
- мажбуриятларни келтириб чиқарувчи юридик факт сифатида: битимнинг тузилиши фуқаролик-ҳуқуқий муносабатни вужудга келтирди;
- иштирокчиларнинг хоҳиш-иродаси билан мажбуриятнинг юзага келишини қайд этувчи ҳужжат сифатида: битим ёзма шаклда тузилиши мумкин².

Н.Д.Егоровнинг фикрича, шартномалар турли маънода тушунилади, лекин биринчи навбатда шартноманинг моҳиятини унинг юридик факт сифатида фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини вужудга келтириш, ўзгартириш ва бекор қилиш воситаси эканлигини эътироф этиб ўтиш зарур³.

Айрим адабиётларда таъкидланишича, шартномалар ўзига хос ҳуқуқий воситаси сифатида бир шахснинг манфаати иккинчи томоннинг манфаатини қаноатлантирилиши билан таъминланишини ифодалайди. Бунда тарафлар ўз зиммаларига олган ва шартнома натижасида вужудга келган ҳуқуқ ва мажбуриятларини лозим даражада бажаришга ҳаракат қилишади⁴.

Ҳ.Р.Раҳмонқуловнинг фикрича, шартнома – ҳуқуқий тартибга солишнинг шакли сифатида шартнома қатнашчиларининг хоҳиш-иродаси ва ҳаракатларини намоён этиш ҳамда расимйлаштиришнинг воситаси сифатида хизмат қилади⁵.

¹ Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи: Дарслик I қисм.-Тошкент: ТДЮИ, 2009.-455 б.

² Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига шарҳ. I-жилд.-Тошкент: 2010. “Vektor-Press” нашриёти, - 746 б.

³ Гражданское право: Учеб.: В 3 т. Т.1.-6-е изд., перераб. и доп./Н.Д.Егоров, И.В.Елисеев и др.; Отв.ред. А.П.Сергеев, Ю.К.Толстой.-М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003.-584 с.

⁴ Договор в народном хозяйстве (вопросы общей теории) // М.К.Сулейменов, Б.В.Пшочковский, В.А.Жакенов и др. / Отв.ред. М.К.Сулейменов.-Алма-Ата: 1987.-32 с.

⁵ Раҳмонқулов Ҳ. Мажбурият ҳуқуқи.-Тошкент: ТДЮИ, 2005.-222 б.

Ушбу фикрларга кўшилган ҳолда шартномалар юридик факт сифатида фуқаролик ҳуқуқи ва бурчларини вужудга келтиришда аввало иштирокчиларининг хоҳиш-иродасига асосланиши, бундай ҳуқуқ ва бурчлар тарафларнинг ўз хоҳишларига намоён бўлиши билан юридик фактларнинг бошқа турларидан фарқ қилади. Бинобарин, аксарият юридик фактларда ҳуқуқ ва мажбуриятлар тарафларнинг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмаган ҳолда ҳам вужудга келиши мумкин. Шу сабабли юридик факт сифатидаги шартноманинг ўзига хослигини таҳлил этишда шартномалар тузиш эркинлиги тамойилининг ўрни катта ҳисобланади.

Бир қатор юридик адабиётларда шартномалар тузиш эркинлиги тамойилининг уч ҳолати аэратиб кўрсатилади. Хусусан, А.М.Мухаммадиев шартномалар эркинлиги тамойилини тадқиқ этгани ҳолда, шартномалар эркинлиги тамойили шартнома тузиш, унинг шартларини танлаш, шартнома тузишда контрагентни танлаш, шартнома шартларини ўзгартириш ва бекор қилишдаги эркинлик ва бошқа ҳолатлар юқорида қайд этилган учта асосий элементнинг ўзагида ифодаланишини таъкидлаш лозим. Ушбу фикрларга кўшилган ҳолда, шартномалар эркинлиги тамойилининг юқоридаги уч кўринишда намоён бўлишини ажратиб кўрса-тиш, тарафларнинг шартномалар эркинлигига нисбатан ҳуқуқларини аниқ ифодалашда ва шартнома тузиш, уни бажариш ва контрагент танлашга нисбатан субъектив фуқаролик ҳуқуқларини амалга оширишда қулайлик туғдиради⁶.

М.И.Брагинский ва В.В.Витрянскийлар ўзлари томонидан чоп этилган шартнома ҳуқуқига бағишланган кўп томлик асрларининг биринчи томида шартномалар эркинлиги: фуқаролар ва юридик шахсларнинг шартнома тузишдаги, тарафларга қонун ҳужжатларида кўзда тутилган ёки тутилмаган ҳар қандай шартномаларни тузиш имкониятини беришдаги, тарафларнинг ўзлари тузаётган шартнома шартларини эркин танлашдаги ҳолатидан келиб чиқишини эътироф этишади⁷.

Бир қатор адабиётларда эса, шартномаларни юридик факт сифатидаги ўзига хослигини ангалатувчи ушбу тамойилнинг ички структурасида ана шу

⁶ Мухаммадиев А.М. Фуқаролик ҳуқуқи тамойилларининг назарий ва амалий муаммолари. -Тошкент: ТДЮИ, 2010.-127 б.

⁷ Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая. Общие положения. -М.: Статут.2003.-153 с.

юқоридаги уч ҳолат ўзаро алоқадорликда намоён бўлиши лозимлиги таъкидланади⁸.

Н.Д.Егоров шартномалар эркилиги тамойилини белгиловчи нормани таҳлил этиб, унинг қуйидаги муҳим жиҳатларини ажратиб кўрсатади:

биринчидан, шартномалар эркинлиги фуқаролик ҳуқуқи субъектларининг шартнома тузиш ёки тумаслик масаласини эркин ҳал этишларини назарда тутди;

иккинчидан, шартнома эркинлиги шартнома тузишда шерикни танлаш эркинлигини ифодалайди;

учинчидан, шартнома эркинлиги фуқаролик муомаласи иштирокчиларининг шартнома турини танлаш эркинлигини белгилайди;

тўртинчидан, шартнома эркинлиги тарафларнинг шартнома шартларини танлаш ўз-хоҳиш иродаларидан келиб чиқишлари мумкинлигини кўзда тутди⁹.

Фикримизча, шартномалар эркинлиги категориясига нисбатан билдирилган мазкур фикрлар шартноманинг юридик факт сифатидаги моҳияти, мақсади ва вазифасини аниқлашда, юридик факт сифатидаги шартнома тушунчасини тзимли ва тузилишили ёритишда муҳимдир. Шу билан бирга, шартноманинг юридик факт сифатида баҳоланиши учун унинг шакли ва мазмуни билан боғлиқ талабларга риоя этилиши ҳам алоҳида эътибор талаб этилади. Чунки, умумий қоидага кўра, шартнома қонун талаб қилган шаклда тузилган ва унинг мазмунига доир шартларга риоя қилинганда у ҳақиқий ҳисобланади ва ўзининг юридик факт сифатидаги вазифасини бажаришга хизмат қилади.

ФКнинг 366-моддаси 1-4-қисмларида шартнома шаклига нисбатан белгиланган талаблар ўз ифодасини топган. Унга кўра, агар қонунда муайян турдаги шартномалар учун маълум бир шакл белгилаб қўйилган бўлмаса, шартнома битимлар тузиш учун назарда тутилган ҳар қандай шаклда тузилиши мумкин. Нотариал тасдиқланиши ёки давлат рўйхатидан ўтказилиши шарт бўлган шартнома нотариал тасдиқланган ёки рўйхатдан ўтказилган пайтдан эътиборан, нотариал тасдиқланиши ва рўйхатдан ўтказилиши зарур бўлганда эса - шартнома рўйхатдан ўтказилган пайтдан эътиборан шартнома тузилган

⁸ Танага А.Н. Принцип свободы договора в гражданском праве России. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.-38 с.; Тельгарин Р. О свободе заключения гражданско-правовых договоров в сфере предпринимательства. -13 с. Коммерческое право: Учебник. /Под ред.В.Ф.Попондопуло, В.Ф.Яковлевой.ч.1.- Санкт-Петербург: 1998.- 24 с.

⁹ Гражданское право: Учеб.: В 3 т. Т.1.-6-е изд., перераб. и доп./Н.Д.Егоров, И.В.Елисеев и др.; Отв.ред. А.П.Сергеев, Ю.К.Толстой.-М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003.-584-585 с.

ҳисобланади. Агар тарафлар шартномани муайян шаклда тузишга келишган бўлсалар, гарчи қонунда бу турдаги шартномалар учун бундай шакл талаб қилинган бўлмаса-да, шартнома белгиланган шаклга келтирилганидан кейин тузилган ҳисобланади. Ёзма шартнома тарафлар имзолаган битта ҳужжатни тузиш йўли билан, шунингдек почта, телеграф, телетайп, телефон, электрон алоқа ёки ҳужжат шартномадаги тарафдан чиққанлигини ишончли суратда аниқлаш имконини берадиган бошқа алоқа ёрдамида ҳужжатлар алмашиш йўли билан тузилиши мумкин. Қонун талабларига риоя қилиб, белгиланган шаклда тузилган ва расимлаштирилган шартномагина юридик факт сифатида тан олинishi мумкин. Акс ҳолда бундай шартнома ҳақиқий эмас деб топилиши ва у асосдаги фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини вужудга келтириш, ўзгартириш ва бекор бўлишини ҳам ҳақиқий эмс, деб ҳисобанишига олиб келиши мумкин.

Шартноманинг мазмунига оид талаблар ундаги шартлар классификациясидан келиб чиқади ва у ёки бу шартнинг шартномадан ифодаланиш ҳолатига кўра шартномани ҳақиқий ёки ҳақиқий эмас, деб топилишига сабаб бўлади. Умумий қоидага кўра шартнома шартлари: муҳим, одатдаги ва тасодифий шартларга бўлинади. Агар тарафлар ўртасида шартноманинг барча муҳим шартлари юзасидан шундай ҳолларда талаб қилинадиган шаклда келишувга эришилган бўлса, шартнома тузилган ҳисобланади. Шартноманинг нарсаси тўғрисидаги шартлар, қонун ҳужжатларида бундай турдаги шартномалар учун муҳим ёки зарур деб ҳисобланган шартлар, шунингдек тарафлардан бирининг аризасига кўра келишиб олинishi зарур бўлган ҳамма шартлар муҳим шартлар ҳисобланади (ФКнинг 364-моддаси 1-2-қисмлари).

ХУЛОСА

Шартноманинг муҳим шартлари мавжуд бўлиши ва у белгиланган шаклда тузилиши шартноманинг тузилганлигини ва у бўйича фуқаролик ҳуқуқ ва бурчлари вужудга келганлигини англатади ва ана шу пайтдан бошлаб, шартнома – юридик факт сифатида намоён бўлади. Шартноманинг юридик факт сифатидаги ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, шартномаларни амалда қўллаш, улар билан боғлиқ амалий низоларни ҳал этиш ва шартномавий муносабатларни тартибга солишга қаратилган қонун ҳужжатларини такомиллаштириш масалаларини ҳал этиш мумкин. Зеро, юридик фактнинг бир кўриниши бўлган шартномалар асосида ҳуқуқ ва мажбуриятнинг вужудга келган ёки келмаганлигини аниқлаш, субъектив фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя

қилишда ва шахсинг қонуний манфаатлари ҳимоя қилишда алоҳида аҳамият касб этади.

REFERENCES

1. Гражданское право. Том I. Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – 2-е. изд. М: БЕК, 1998. С.342.
2. Зокиров И.Б. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик ҳуқуқи. Тошкент. “Адолат”, 1996. 108 б.
3. Кротов М.В. Гражданское право. Часть I. //Под. ред. Ю.К. Толстого, А.П. Сергеева. –М: ТЕИС, 1996. С.199.
4. Танага А.Н. Принцип свободы договора в гражданском праве России. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.-38 с.; Тельгарин Р. О свободе заключения гражданско-правовых договоров в сфере предпринимательства. -13 с. Коммерческое право: Учебник. /Под ред.В.Ф.Попондопуло, В.Ф.Яковлевой.ч.1.-Санкт-Петербург: 1998.- 24с.
5. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая. Общие положения. -М.: Статут.2003.-153 с.
6. Мухаммадиев А.М. Фуқаролик ҳуқуқи тамойилларининг назарий ва амалий муаммолари.-Тошкент: ТДЮИ, 2010.-127 б.
7. Гражданское право: Учеб.: В 3 т. Т.1.-6-е изд., перераб. и доп./Н.Д.Егоров, И.В.Елисеев и др.; Отв.ред. А.П.Сергеев, Ю.К.Толстой.-М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003.-584 с.
8. Договор в народном хозяйстве (вопросы общей теории) // М.К.Сулейменов, Б.В.Шпокрровский, В.А.Жакенов и др. / Отв.ред. М.К.Сулейменов.-Алма-Ата: 1987.-32 с.
9. Раҳмонкулов Ҳ. Мажбурият ҳуқуқи.-Тошкент: ТДЮИ, 2005.-222 б.
10. Atalikova, G. S., & Asadov, S. F. O. G. L. (2022). MASLAHAT VA KONSALTING XIZMATLARI: HUQUQIY TARTIBGA SOLISH MASALALARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(2), 299-309.
11. Tojiboev, A., Sharakhmetova, U., & Tojjiboyev, S. (2020). Between public and private-state entity as a party to international commercial arbitration: Lessons for the Republic of Uzbekistan. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(6), 581-591.